

АНА КОЛАРИЋ

Филолошки факултет

Универзитет у Београду

ana.kolaric@fil.bg.ac.rs

<https://orcid.org/0000-0001-8300-539X>

Род и интелектуална историја: заокрети у (феминистичким) студијама модернизма

Идеје Рите Фелски о роду модерности и посткритици, које су обележиле деведесете године 20. века и прве две деценије 21. века, могу се видети као подстрек за заокрете у (феминистичким) студијама модернизма. У овом раду, књига Рите Фелски *Gender of Modernity* (1995), чувена по новом приступу добу модерности и идејама које су се тада артикулисале, тумачи се као дело интелектуалне историје. Најпре се анализира теоријско-методолошки оквир ове утицајне студије, а затим се сажето коментарише избор грађе, односно принцип издвајања који је Фелски применила. У раду се прате и реакције које је ова књига изазвала у науци о књижевности, а посебно у (феминистичким) студијама модернизма. Потом се разматра да ли и како посткритика, која се фокусира на афирмативне приступе и читања, може да уздрма неке од најчешћих претпоставки у класичној научној литератури о модернизму и допринесе (феминистичким) студијама модернизма. Шири оквир за овај текст састоји се од следећих теоријско-методолошких питања: зашто се сразмерно мали број жена идентификује са улогом истраживача у пољу интелектуалне историје? Да ли постоји нешто инхерентно „мушко“ у овом пољу? Шта је уопште интелектуална историја и на који начин се изучава? Зашто се бавимо интелектуалном историјом?

Кључне речи: Рита Фелски, *Gender of Modernity*, род, интелектуална историја, модернизам и модерност, посткритика

Gender and Intellectual History: Turns in (Feminist) Modernism Studies

Rita Felski's ideas on the gender of modernity and postcritique, which characterised the 1990s and the first two decades of the 21st century, can be seen as a stimulus for the turns in (feminist) modernist studies. In this essay, Rita Felski's book *Gender of Modernity* (1995), renowned for its new approach to the modern era and the ideas that were articulated at the time, is interpreted as a work of intellectual history. First, the theoretical and methodological framework of this influential study is analysed, and then the selection of material, or the principle of selection, which Felski applied is briefly commented on. The essay also traces the reactions this book provoked in literary scholarship, and particularly in (feminist) modernist studies. It then considers whether and how postcritique, which focuses on affirmative approaches and readings, can challenge some of the most common assumptions in the well known and established scholarly literature on modernism and contribute to (feminist) modernist studies. The broader framework for this essay is delineated by the following theoretical and methodological questions: why do a relatively small number of women identify with the role of the researcher in the field of intellectual history? Is there something inherently "masculine" about this field? What is intellectual history, and how is it studied? Why do we study intellectual history?

Keywords: Rita Felski, *Gender of Modernity*, gender, intellectual history, modernism and modernity, postcritique

УВОД

У пригодном тексту објављеном на блогу Друштва за интелектуалну историју Сједињених Америчких Држава, Брајан Инграсија (Brian Ingrassia) бави се везом између рода и интелектуалне историје, као и проблемима који произлазе из те везе.¹ Уместо да понуди коначне одговоре, он показује како се све може размишљати о односу рода и интелектуалне историје. На пример: да ли се и због чега релативно мали број жена идентификује са улогом истраживача у пољу интелектуалне историје? Број жена које се баве интелектуалном историјом извесно је знатно већи него што иначе имамо утисак, каже Инграсија, али те жене себе виде као истраживачице женске и/или

¹ У овом и следећа два пасуса парафразирам кључне аргументе из кратког текста Брајана Инграсије.

родне историје, те их онда и други тако виде. Интелектуална историја није инхерентно „мушко“ поље истраживања, али се ипак може рећи да је она за мушкарце пошто је о мушкарцима: напосто, пре 20. века тек мали број жена се сматрао интелектуалкама.

Наизглед једноставно питање *шта је уошће интелектуална историја и како се она истражује* прави највише проблема, почевши од тога *које и чије идеје* постају предмет анализе. Да ли настојимо да разумемо идеје које су у време када су настале већ биле перципиране као битне или тежимо да проникнемо у идеје појединаца и група – укључујући ту и жене – који нису имали статус интелектуалаца у своје време? У првом случају, бавићемо се готово искључиво мушкарцима; у другом случају ћемо се бавити разним групама, али ћемо морати да проширимо/растегнемо границе поља истраживања.

Конечно, на кључно питање *зашто се уошће бавимо интелектуалном историјом*, Инграсија даје два могућа, опречна одговора. Први: да бисмо разумели како су уважени интелектуалци/мислиоци обликовали доминантне дискурсе. Други: да бисмо разумели како су се идеје разних појединаца/група развијале и мењале с временом. У првом случају, интелектуална историја је поље које се бави искључиво интелектуалцима; у другом она постаје методологија која се користи у проучавању идеја и њихове историје у различитим друштвеним и културним контекстима. Иако је искључив, први приступ чува јасне границе поља; други, знатно инклузивнији, помера или чак брише те границе, закључује Инграсија.

Дакле, да сажмемо, интелектуална историја обично подразумева истраживање, анализу и поређење идеја „великих мислилаца“, односно мушкараца. Жене су у Европи касно стекле основна права, попут права на образовање и права гласа. Иако је одувек било интелектуалки, њихово знање и доприноси најчешће нису били формално/институционално признати. С обзиром на то да у интелектуалној историји пресудну улогу имају институције (у којима су до једног тренутка радили искључиво мушкарци), као и оригиналност идеја и њихов утицај (рецепција и ширење идеја су такође до једног тренутка били у рукама искључиво образованих мушкараца), размишљање о женској или родној/феминистичкој интелектуалној историји представља озбиљан методолошки проблем, односно захтева ревизију саме дефиниције интелектуалне историје. Та ревизија подразумева другачији однос према изворима, то јест местима где се проналазе идеје, оригиналности тих идеја и њиховом утицају.

У овом раду фокус је на приступу који наглашава методолошку вредност интелектуалне историје у проучавању „мање вредних“ извора, књижевних или некњижевних дела. У првом делу текста укратко излажем везу између интелектуалне историје и књижевности, те интелектуалне историје и рода. У другом делу у фокусу су теоријско-методолошки заокрети у феминистичким студијама модернизма: прво у текстовима из деведесетих година 20. века, а потом у текстовима из прве две деценије 21. века. У оба периода, име Рите Фелски је у првом плану, најпре због њеног разумевања рода модерности, а потом због идеја о посткритичком читању. Најпре ћу представити идеје из њене чувене студије о роду модерности (*Gender of Modernity* 1995), коју читам, за разлику од већине њених приказивача, као интелектуалну историју, и из тог угла је коментарисати. Утицај и рецепцију њених идеја о посткритичком читању илустроваће у другом делу једно недавно објављено истраживање о срећи у модернизму.

ИНТЕЛЕКТУАЛНА ИСТОРИЈА, КЊИЖЕВНОСТ И РОД

Интелектуална историја и књижевност

Иако се интелектуална историја, у најширем смислу, може описати као истраживање интелектуалаца, њихових идеја и образаца у времену, нема једне стабилне дефиниције интелектуалне историје (Gordon 2012). Пошто су односи између интелектуалне историје и других дисциплина изузетно важни, за ту област историјског проучавања може се без устезања рећи да је у својој основи интердисциплинарна (Young 2006, 1). Тесна је веза и између интелектуалне историје и оних дисциплина са којима она има битне сличности, попут филозофије, политичке теорије, културне историје и социологије (Gordon 2012).

Дефиниције интелектуалне историје су бројне и различите, па је боље поћи од њених основних поставки: интелектуална историја прати и анализира како идеје настају и како се мењају с временом и у конкретним историјским контекстима (Young 2006, 2). Интелектуални историчари труде се да схвате на који начин неке идеје и њихова прошлост утичу на обликовање друштва и култура. И, с друге стране, како су нека друштва и културе утицали на настанак неких идеја. Анализа таквих повезаности тражи да се има у виду и питање да ли и у којој мери идеје могу да подстакну конкретне историјске, друштвене и политичке догађаје, те колико ће потом историја тих идеја бити обликована претпоставком да су оне заиста покренуле те

догађаје. На пример, да ли је револуционарна политичка мисао Џона Лока (John Locke) заиста дала подстрек за Амерички рат за независност и у којој мери је такво разумевање Локових идеја одредило историју његове политичке мисли (Young 2006, 2)?² У одређеним ситуацијама неке идеје су искоришћене за артикулацију конкретних политичких програма, повремено и ауторитарних и репресивних, иако аутори тих идеја нису ни помишљали да би оне могле тако да се употребе. Расветљавање таквих ситуација такође је посао интелектуалних историчара.

Сам однос између интелектуалне историје и историје књижевности, што је наша тема, двосмеран је: како би мапирали настанак и развој идеја у оквиру једног периода, интелектуални историчари посежу за књижевним – баш као и за религијским, научним и филозофским – текстовима; с друге стране, историчари књижевности се ослањају на интелектуалну историју у откривању интелектуалне позадине књижевних текстова (Williams 2006, 49). Два су доминантна приступа у успостављању везе између интелектуалне историје и историје књижевности: у првом, аутори се примарно фокусирају на историју идеја и читавају те идеје у књижевна дела; у другом, књижевни текстови служе да се постави основа за историјску слику света, периода и идеја (Williams 2006, 62). У оба случаја, књижевно дело се узима утилитаристички, као извор података за историју идеја или о културним праксама у неком времену (Williams 2006, 63).

Интелектуална историја и род

Иако би могло да се учини да се „женска интелектуална историја“ или „родна интелектуална историја“ још увек нису успоставиле као легитимна поља проучавања,³ радови који се могу сврстати управо

² Колико таква истраживања могу бити компликована, добро се види и у књизи Ненада Димитријевића *Модерно уставотворство* (Dimitrijević 2024). На примерима из америчке, француске и британске револуционарне и уставотворне прошлости Димитријевић показује како су нека решења која се данас прихватају као исправна и једино могућа била резултат случајности, а не јасних токова преносења мисли и позивања на елабориране идеје.

³ У прилог томе иду и скромни резултати претраге према кључним речима, како на интернету, тако и у библиотечким каталозима. Наслови текстова, књига или семинара обично гласе „жене у интелектуалној историји“, „интелектуална историја и род“ и слично. Другим речима, жене и/или род везником се повезују са стабилном синтагмом – интелектуална историја. Наравно, бројне ауторке на чије ћу радове реферисати у овом тексту показују да су жене/ауторке неодвојиви део интелектуалне историје.

у женску/родну интелектуалну историју све су бројнији.⁴ Ако се интелектуална историја схвати нешто шире (тако да у обзир узме свакодневни дискурс уместо искључиво високу филозофију и велике идеје), онда она обухвата највећи број истраживања у оквиру родне историје.

На пример, различита научна, социолошка, религијска и политичка схватања природе и улоге полова могу се описати као интелектуална историја (Foxley 2006, 190). Историчарке рода обично крећу од претпоставке да постоји разлика између пола и рода, те да је род културни конструкт који не мора нужно имати везе са биолошким полом (Foxley 2006, 191). Другим речима, женственост није директно повезана са женским, нити мужевност са мушким. Род је суштински метафоричан, па се због тога о женствености може говорити и у случају људи, ствари или феномена који нису жене (Foxley 2006, 191). Такође, чак и текстови који се не баве полним улогама жена и мушкараца могу користити орођен језик да би описали или аргументовали теме и проблеме који са родом наводно немају никакве везе.

Да би илустровала како категорија рода може утицати на тумачење текстова и идеја из прошлости, Рејчел Фоксли узима за пример историју политичке мисли. У политичким текстовима западне традиције род је присутан на разне начине: од конкретних питања о односу жена и мушкараца према политичком и друштвеном животу до употребе орођеног језика у политичким аргументима који се не односе на жене и мушкарце (Foxley 2006, 194). Чак и када су жене сасвим искључене из политичког живота и конкретних политичких пракси, на пример када нису у улози знаменитих жена (попут краљица), оне су и те како присутне у политичкој мисли, макар и у објашњењима разлога за њихову искљученост (Foxley 2006, 194).

Родне улоге и породични живот често су служили као метафоре за различите политичке наративе и догађаје. На пример, брак постаје део политичких дебата у 17. веку због аналогича између брачног уговора, који је нераскидив иако (наводно) почива на пристанку, с једне, те уговора између људи и владара, с друге стране (Foxley 2006, 195). Наравно, та аналогича није само (логички) нетачна, већ

⁴ У последње време су приметни помаци у погледу самог именовања о чему сведочи, на пример, позив за прилоге за тематски број часописа *History of European Ideas*, под називом *Subverting Hierarchies through Women's Intellectual History in Eastern Europe in the Long Twentieth Century*. https://inz.si/wp-content/uploads/2026/01/WIH-CfP_final_L.pdf

се превасходно користила за ућуткивање и тлачење слабијих. У првом плану били су ауторитет мушкарца/владара и његова самовоља. Коначно, облици политичког понашања могу се окарактерисати као маскулини или феминини (феминизација се обично користи да би се нечије поступање приказало као инфериорно), баш као што се и читаве традиције могу довести у везу са женственошћу или мужевношћу.⁵ Дакле, наведени примери потврђују да род јесте присутан, и то на различите начине, у изворима које изучавају интелектуални историчари.

Научнице и истраживачице које се баве феминистичким студијама или студијама рода писале су о текстовима из прошлости, а начин на који су им приступале мењао се с обзиром на теоријске и методолошке заокрете у овим областима. Да би нагласила те измене, Рејчел Фоксли поново узима политичку мисао као пример. Прве анализе положаја жена у западној традицији политичке мисли појављују се седамдесетих и осамдесетих година 20. века. Научне раднице, које су уједно биле и феминисткиње, преиспитивале су и критиковале интелектуалну доминацију мушкараца у већини дисциплина, као и у вези са каноном који се схватао као скуп кључних текстова у одређеној области (Foxley 2006, 195). У фокусу тих анализа биле су жене. Род као аналитичка категорија и метафоричност појмова женствено и мужевно били су од споредног значаја. Иако нам данас такве анализе с добрим разлозима делују поједностављено и методолошки недовољно нијансирано, оне ипак представљају важна сведочанства, то јест битне су за утврђивање генеалогije феминистичких истраживања (Foxley 2006, 195–196).

У феминистичкој теорији из деведесетих година 20. века приметан је заокрет од категорије *жена* ка категорији *род*. Иако се у литератури често истиче да веза између академског феминизма и света изван универзитета слаби баш у том периоду (hooks 2005; Boetcher Joeres 1992), те да је феминистичка мисао из тог времена мање револуционарна, научне анализе постале су знатно сложеније и нијансираније (Foxley 2006, 197). На пример, у оквиру студија књижевности, текстови канонских аутора, па чак и отворених сексиста, читају се са више емпатије. Феминисткиње настоје да и у тим текстовима пронађу елементе који би били у спрези са феминистичком мисли или имали смисла за феминистичку анализу. Оне такве елементе испи-

⁵ О томе више у Јанг 2012, а посебно у поглављу о Метјуу Арнолду и његовом схватању хебреизма и хеленизма.

тују, присвајају, преузимају или преобликују за сопствене потребе, све време користећи доступне алате, то јест методе и приступе из поља науке о књижевности (Kolodny 1975; Kolodny 1976; Moi 1986; Moi 1989).

Углавном су феминистичке филозофкиње и политичке теоретичарке писале о канону политичке мисли (Foxley 2006, 198), а добар пример за то је чувена студија *Полни ујовор* Керол Пејтмен (*The Sexual Contract*, Carole Pateman). Међутим, има текстова из прошлости који су били политички значајни и које су написале жене, али који не спадају у строго схваћену политичку мисао. Такви текстови често иду у домен истраживања интелектуалне историје, као и друштвене и културне историје, а њима се често баве особе из области науке о књижевности. Анализа идеја које су износиле и разматрале жене у прошлости део је феминистичке научне мисије. Те анализе су важан део интелектуалне историје, а несумњиво ће оставити трага и на историју политичке мисли (Foxley 2006, 200).

Када се феминисткиње баве текстовима из прошлости и, конкретно, везом између рода и историје идеја, оне то чине с погледом на садашњост. „Феминистичке научнице се не претварају да је могуће одвојити се од садашњости и сопствених уверења у тумачењу текстова из прошлости“ (Foxley 2006, 200–201). Оне су свесне да не постоје неутрални судови. Та саморефлексија им помаже да избегну замке анахронизма и непримерених вредносних судова, то јест да се уздрже од некритичке примене мерила садашњости на прошлост. Како ћемо видети, и Рита Фелски је писала о односу савремених истраживачица и научница, уз то и феминисткиња, према текстовима из прошлости. Коначно, Рејчел Фоксли истиче да приступи у оквиру историје идеја или интелектуалне историје, који се фокусирају на категорију рода, често морају да ставе у други план (свесне) намере аутора текста, које су биле у фокусу „кембриџке школе“ интелектуалне историје,⁶ и истраже дубинске нивое у тексту (такви су, на пример, психоаналитички приступи) или пак проблематична места, тензије и недоследности у тексту (Foxley 2006, 201–202).

Номинализам, супстанцијализам и женска/родна интелектуална историја

Вратимо се на почетни став: о вези између рода и интелектуалне историје обично пишу феминисткиње које се позиционирају као исто-

⁶ Међу најпознатије представнике ове школе спада Квентин Скинер (Quentin Skinner).

ричарке рода или историчарке женског покрета. Ако интелектуалну историју посматрамо као методологију фокусирану на анализу идеја уместо као поље усредсређено искључиво на интелектуалце, онда се одређена феминистичка истраживања рода или женског покрета могу без тешкоћа сместити у интелектуалну историју. О томе подробно пише Софи Смит (Sophie Smith) у два повезана, дугачка текста о женама и интелектуалној историји у 20. веку у Сједињеним Државама (Smith 2024b; Smith 2024a).

Смит прво објашњава разлику између номиналистичког приступа (аутори који себе називају интелектуалним историчарима и пишу [и] о женама и њиховим идејама) и супстанцијалистичког приступа (аутори који себе не називају интелектуалним историчарима али свеједно пишу о женама и њиховим идејама) (Smith 2024b, 430). Да би се историја идеја жена темељно реконструисала и написала историографија феминистичке мисли, морају се истражити и све оне ауторке које своје текстове нису нужно објављивале у часописима из области интелектуалне историје. Мора се, дакле, променити однос према „институцијама“ и „изворима“. Још прецизније, уместо етикетом, требало би се водити основним критеријумима по којима неко истраживање можемо назвати интелектуалном историјом (Smith 2024b, 430).

Док се у првом тексту Смит фокусира на америчку интелектуалну историју у 19. и првој половини 20. века, и то пре свега на откривање текстова о идејама жена независно од тога да ли су аутори тих текстова били мушкарци или жене, у другом тексту ауторка се бави периодом од шездесетих година 20. века надаље, што је време када се институционализују женске студије у САД. У средишту пажње другог текста нашле су се феминистичке активисткиње и научне раднице. Иако су неке припаднице покрета за ослобођење жена, посебно у првим годинама борбе, биле острашћене вероватно више него што институционално бављење науком то трпи, није тешко показати да су оне, већински, озбиљно приступале историографским питањима: почевши од оправдане зебње да ће само „знамените жене“ бити видљиве у историји жена и женског покрета, преко теоријско-методолошких и политичких питања о канонизацији, до испитивања важности историје за феминистичку теорију (Smith 2024a, 641).

Такође, припаднице овог покрета, међу којима је било и историчарки, упозориле су на чињеницу да идеје жена често изостају из разноврсне историјске грађе, зато што су право гласа, право на (фор-

мално) високо образовање и плаћени рад дуго били ускраћени женама. То је посебно изражено у случају жена којима су раса и/или класа представљале додатно оптерећење (на пример, историја Афроамериканки и њихових идеја веома је захтевна за реконструкцију због недостатка извора, те не чуди што се у том конкретном случају реконструкција афроамеричке књижевности показала као кључна за историју идеја, па чак и као њен „извор“) (Smith 2024a, 659).

Паралелно са интересовањем за идеје жена које су припаднице женског покрета показале током шездесетих година 20. века, отварају се прве катедре за женске студије у САД, и на њима се проучавају и историја жена и историја женског покрета. Највећи број научних радница које су писале о историји жена и женског покрета прихватиле су да се њихов рад сврста у друштвену и културну историју. Међутим, њихови радови не само што потврђују да су се оне примарно бавиле идејама жена, већ и експлицирају свест о дебатама које су биле актуелне у то време на пољу интелектуалне историје (Smith 2024a, 651).

О женској интелектуалној историји као запостављеном и неистраженом пољу писала је, поред осталих, Хилда Смит (Hilda Smith). Она је нагласила да историчарке пре осамдесетих година 20. века нису биле заинтересоване за женску мисао (Smith 2008). Међутим, Софи Смит сматра да ту тврдњу треба узети с оградом, пошто су Хилда Смит и њој блиске историчарке, можда чак и без јасне идеје о томе, заговарале ексклузивистичко поимање интелектуалне историје које је привилеговало идеје елите, а то значи белих жена из више класе (Smith 2024a, 666). Због тога су занемариле ауторке које су се и пре осамдесетих година прошлог века бавиле идејама жена, само што нису биле фокусиране на беле жене. Дакле, како ћемо разумети женску интелектуалну историју умногоме зависи од тога где ћемо је тражити, то јест од извора. Ако се ослонимо на искључиво научне часописе специјализоване за интелектуалну историју или историју идеја, мало тога ћемо ту пронаћи.

„Како би изгледала интелектуална историја када бисмо заиста узели у обзир посао који је већ урађен у вези са идејама жена и њиховим интелектуалним животима?“ (Smith 2024a, 680). Да ли би наративе о изненадној појави одређених идеја заменили неки други чији наративи? Да ли би се наративи о кризи изменили? Како би изгледале дебате о „канонским“ текстовима? Шта би се све рачунало у интелектуалну историју? У извесној мери, главни ток интелектуалне историје и даље занемарује постојећа истраживања која виде

блиску везу између жене/рода и интелектуалне историје.⁷ Директна последица тог занемаривања је (поновно) „откривање“ женске интелектуалне историје у свакој новој генерацији феминисткиња уместо да имамо континуитет са већ постојећим истраживањима. Да би то избегле, феминисткиње треба да узму у обзир разне изворе, па чак и оне који нису научни (Smith 2024a, 682).

РОД, МОДЕРНОСТ, МОДЕРНИЗАМ

Студије модернизма и феминистичке интервенције

Најједноставније речено, модернизам је ознака за нове уметничке тенденције у раном 20. веку, а поготово после Првог светског рата. Многи историчари књижевности проналазе почетке модернизма у последњој деценији 19. века, док већина сматра да период високог, развијеног модернизма почиње после Првог светског рата. На пример, 1922. године излазе *Уликс* Џејмса Џојса, *Пустља земља* Т. С. Елиота и *Jacob's Room* Вирџиније Вулф. Једна од последица разарања и масовних погибија у Првом светском рату била је дубока сумња у дотадашња разумевања света и хегемоне системе вредности. Преиспитивало се све што је до тада изгледало стабилно и неупитно. Традиционални књижевни поступци нису више успевали да прикажу раздор и хаотичну стварност послератног друштва. Џојсов *Уликс* (1922) и још више *Финејаново бдење* (1939) подривају основне конвенције раније прозе: одустаје се од уобичајеног приказивања ликова, нарушава се језичка кохеренција *шоком свесћи* и другим новим наративним стратегијама, испитују се границе знања, начини на које се то знање преноси, као и поузданост таквог преношења. Другим речима, Џојсова проза, као и друга модернистичка проза, експериментише са тачком гледања, поузданошћу наратије и границама (са)знања. Тако барем стоји у стандардним (претежно англоцентричним) описима модернизма.

Доба модерности обележили су урбанизација (становништво се масовно сели у велике градове); технолошки напредак (транспорт и комуникација, као и нове технологије у свету штампе и штампарства); развој и ширење јавног образовања, чија је директна по-

⁷ Софи Смит наводи као пример књигу *What is Intellectual History?* Ричарда Вотмора (Richard Whatmore) у којој аутор користи реч жене једном, а реч жена ниједном, те у библиографији од отприлике 180 јединица реферише на шест текстова које су написале (беле) жене, од којих се само две баве родом и сексуалношћу (Smith 2024a, 684-685).

следица било формирање бројне читалачке публике; комерцијални аспект (пораст интересовања за потрошаче и осмишљавање стратегија за рекламирање и продају производа). У књизи *Modernism in the Magazines* Роберт Скоулс (Robert Scholes) и Клифорд Вулфман (Clifford Wulfman) полазе од сада већ широко прихваћене тезе да је модерност друштвено стање, а модернизам одговор на то стање (Scholes & Wulfman 2010, 26). Модернизам, дакле, представља „текстуални одговор на демографски, економски и технолошки развој и напредак који су утицали на стварање модерног света“ (Scholes, Wulfman 2010, 26). Поред тога, модернизам се види и као реакција на тадашње стање у свету уметности.⁸ Скоулс и Вулфман сматрају још и да се дата дефиниција модерности и модернизма мора незнатно изменити да би омогућила потпунију и веродостојнију слику о том периоду: модерност је друштвено стање, а модернизам *шек јеган мојући* одговор на то стање (Scholes, Wulfman 2010, 26).⁹ Другим речима, нису све реакције на модерност у пољу уметности и књижевности биле модернистичке (Kolarić 2017).

Још од деведесетих година 20. века имамо ревизије доминантних схватања модернизма и модерности из угла феминистичке теорије и критике, као и студија рода. Већина тих интервенција полази од промене у начину размишљања о модернизму и модерности на коју је у више наврата, а најочигледније у студији *Gender of Modernity*, указала управо Рита Фелски: шта би се десило „ако би феномен женског, који се обично види као другостепени или маргиналан, постао

⁸ О томе пише Вирџинија Вулф у чувеном – из данашње перспективе, програмском – есеју „Модерна проза“, у ком критикује материјалисте (Бенета, Голсвордија и Х. Џ. Велса), а велича спиритуалисте (на челу са Џејмсом Џојсом), указујући на промену књижевне конвенције која произлази из новог, другачијег схватања живота и света (в. Vulf 1956).

⁹ У складу са основном тезом књиге да је модернизам настао у часописима, Скоулс и Вулфман истичу да су новине и часописи били први масовни медији у доба модерности. Током последње деценије 19. и прве деценије 20. века појављују се нови тиражни часописи, који се једним делом издржавају од продаје, а другим делом од оглашавања. Ти часописи су тежили да објављују популарне писце и уметнике, оне за које се веровало да ће привући читаоце и тако гарантовати добру продају. Такве часописе треба означити као модерне, али не нужно и модернистичке часописе. С друге стране, у слично време се појављују и такозвани мали часописи који убрзо постају место за расправе о модерној уметности и у којима књижевне и критичке текстове објављују аутори модернистичке оријентације (на пример, *The Little Review*, *The Egoist*, *The Blast*). Такозвани мали часописи имали су сопствене стратегије рекламирања: комерцијални и конзументски аспекти часописа нису били непознати представницима „високе“ уметности (в. Morrison 2001).

кључан за анализу културе модерности? До какве би промене то довело?" (Felski 1995, 8–10). Дакле, да ли се и на које све начине мењају постојећа схватања јавне сфере, књижевног модернизма и авангарде, те искуства модерности и формирања модерног субјекта, ако се у фокус ставе род и женско искуство, као и женско стваралаштво?¹⁰

У „Уводу“ зборника *Women's Experience of Modernity, 1875–1945*, иначе важног прилога феминистичкој ревизији модерности и модернизма, уредница Ен Ардис (Ann Ardis) изричито се позива на кључна питања из студије *Gender of Modernity* Рите Фелски и истиче да су текстови у зборнику покушаји да се одговори на нека од тих питања. Будући да је модернизам само један аспект културе женске модерности, овај зборник у фокус доводи и друге аспекте. Уместо да се баве искључиво књижевним текстовима, ауторке и аутори анализирају и некњижевне текстове као места на којима су се формирали одговори жена на проблеме доба модерности (на пример, есеје из часописа, политичке манифесте, приручнике за сексуално васпитање и понашање) (Ardis 2003, 4–5).

Поред Рите Фелски, Ен Ардис наводи радове историчарке Џоан Скот као једнако важне за разумевање идеје женског искуства (Skot 2006). Природа тог искуства је двострука: иако женско искуство јесте и може бити политички корисно, на пример, као најмањи заједнички чинилац на основу ког се захтевају одређене реформе или одређена права, оно у исто време може постати и средство за есенцијалистичке, расистичке или елитистичке тврдње које произлазе из игнорисања разлика међу женама. У првом случају, инсистира се, готово стратешки, на постојању заједничког женског искуства да би се припаднице покрета ујединиле и биле солидарне. У другом случају, слепо инсистирање на сличностима доводи до раздора међу – из различитих разлога и на различите начине – дискриминисаним женама. На пример, образоване белкиње из средње и више класе и Афроамериканке не деле исто искуство у Сједињеним Државама шездесетих година двадесетог века. Важно је питати се како различите жене уопште могу да се боре заједно (Rich 1986). Имајући у виду закључке Џоан Скот, Ен Ардис и аутори текстова у зборнику труде се

¹⁰ Поред Рите Фелски, треба навести барем још неколико аутора и ауторки који су интервенисали у студије модернизма из угла феминистичке теорије и критике, те студија рода. На пример, Kime Scott 2007; Ardis and Lewis 2003; Ardis and Collier 2008; Delap 2007; DiCenzo, Delap & Ryan 2011; Marek 1995; Morrisson 2001.

да читају књижевност као што се читају историјски текстови. Наиме, они желе да истраже улогу коју је књижевност имала у ширењу неких друштвених пракси и културних вредности (Ardis 2003, 3).

У „Поговору“ истог зборника, који пише Рита Фелски, поставља се кључно питање: шта уопште значи бити модерни субјект? Због суженог фокуса на модернизам, и то као специфичан уметнички одговор на изазове доба модерности, књижевни критичари дуго нису посвећивали довољну пажњу популарној култури и свакодневном животу у то доба, осим када су их тумачили негативно у односу на модернизам (Felski 2003, 291). Теоријски и методолошки заокрет изазвале су нове културне теорије модерности које поред модернизма узимају у обзир и сва друга лица модерности, те тако истраживачима отварају простор да се озбиљно баве улогом не-елитних група у креирању модерног живота (Felski 2003b, 291). Ако се модерност посматра из угла популарне културе и свакодневног живота, жене постају изузетно битне (на пример, ако се у обзир узму политике конзумеризма или однос између јавности и контрајавности, с фокусом на ангажман сифражеткиња и феминисткиња).

Род модерности

Наведене теме и питања елаборирани су у студији *Gender of Modernity*.¹¹ Ородњавање историје и историчност рода јесу лајтмотиви те студије Рите Фелски. На почетку, ауторка пореди две књиге – *All That Is Solid Melts into Air* Маршала Бермана (Marshall Berman) и *Women in Modern Drama* Гејл Фини (Gail Finney). Те књиге дају супростављене визије „мушке“ и „женске“ модерности, те су добар пример за митове о модерности који се такмиче за привилеговано место како у научној литератури, тако и у проучавању књижевности (Felski 1995, 1–4). Рита Фелски не нуди нови феминистички мит о модерном, већ жели да испита сложену везу између модерности и женствености анализирајући различите, често сукобљене представе женственог (Felski 1995, 7). Модерност треба видети као вишегласје, а не као синоним за тотализујућу логику идентитета или униформни поглед на свет.

Два су разлога да термин модерно остане у употреби. Иако је идеја модерног несумњиво вишезначна и неодређена, она ипак указује на дуги процес друштвене промене и тесну повезаност културних, поли-

¹¹ У наредним одељцима сажимам и коментаришем идеје које Рита Фелски износи у *Gender of Modernity*.

тичких и економских структура (Felski 1995, 9). Модерност се односи на конкретна, иако често сукобљена искуства темпоралности и историјске свести (Felski 1995, 9). Према Рити Фелски, род је централна организациона метафора у конструисању историјског времена, те је због тога потребно изнова испитати схватање модерног из угла феминистичке теорије и критике.

Дефиниције модерног су бројне и различите. На пример, оне могу зависити од националне културе и традиције у којима су дате. У обзир се мора узети и специфичност различитих научних дисциплина пошто се појмови модерног и модерности другачије дефинишу у оквиру социологије, филозофије или науке о књижевности (Felski 1995, 12), почевши од проблема периодизације до озбиљнијих разлика у значењу. Док неки аутори, на пример, користе термин модерно као мање-више синоним за традицију просветитељства, други користе исти овај термин као антитезу просветитељству (Felski 1995, 12).

Као термин-кишобран модерно обухвата три сродна термина – модернизацију, модернизам и модерност. Модернизација означава „комплексно сазвежђе друштвено-економских појава у контексту западног напретка и развоја, које су се потом прошириле и на друге делове света у различитим видовима и облицима: научне и технолошке иновације, индустријализација производње, убрзана урбанизација, ширење капиталистичког тржишта, настанак националних држава“ (Felski 1995, 13). Модернизам се пак односи на специфичан облик уметничке производње и обухвата низ уметничких школа и праваца с краја 19. и почетка 20. века у Европи и Америци. Коначно, модерност се користи као „кровни периодизацијски термин који означава историјско доба које обухвата неку или све од претходно наведених одлика“ модернизације и модернизма (Felski 1995, 13). За разлику од неких других периодизацијских термина, модерност нема само дескриптивни (главне одлике модерности), већ и нормативни карактер („за“ или „против“ модерности). Модерност обично означава начелни раскид с прошлим временима. Но, будући да нису сви прижељкивали раскид с прошлим временима, доба модерности обележено је и антимодерним, конзервативним тенденцијама.

Уз све то, треба имати у виду и да се у доба модерности јављају друштвене групе које не прижељкују повратак на старо, али нису задовољне новим стањем, те се због тога боре за алтернативну слику садашности и, још више, будућности – на пример, жене и женски покрет. Иако модерно доба имплицира идеал једнакости, та једнакост односи се углавном на мушкарце, док су жене готово сасвим искљу-

чене из политичког живота (Felski 1995, 14). Маргинализоване групе присвајају и артикулишу идеје модерног и новине показујући на тај начин отпор према постојећем стању. На пример, почетком 20. века упадљива је појава идеологеме нове жене, која постаје весник свега онога за шта се одређена врста жене бори у садашњости и настоји да постигне у будућности – еманципација и економска независност (в. Kolarić & Lončarević 2024). Имајући све то у виду, а посебно бројне наративе и дискурсе модерности који се не могу обухватити једним униформним духом времена, не чуди што Рита Фелски жели да испита постојеће теорије у оквиру историје књижевности и културе, те да укаже на њихово слепило за категорију рода (Felski 1995, 15–16).

Иако феминизам прави критички одмак према појму модерног, он је био и под његовим јаким утицајем – борба за еманципацију жена не може се одвојити од модернизацијских процеса (Felski 1995, 16). Кључни симболи модерног у 19. веку били су родно обележени, попут јавне сфере, дендија или шетача. Жене су, барем наизглед, биле изоловане од фрагментарности модерног живота и отуђености (Felski 1995, 16). Њихово место било је у приватној сфери, где је требало да се баве породицом, а због рађања се инсистирало на снажној повезаности између жена и природе. Другим речима, на жене се гледало као на немодеран субјект, смештен изван материјалне и институционалне реалности (Felski 1995, 18). Због тога су многи мислиоци и аутори, како мушкарци тако и жене, сматрали да жене могу постати део модерности само ако присвоје атрибуте који су традиционално важили као маскулини (Felski 1995, 18–19).

Међутим, идеологија одвојених сфера, приватне и јавне, врло брзо је постала сумњива. Прво, жене из радничке класе брисале су свакодневно границу између те две сфере. Друго, комерцијална култура и конзумеризам јасно су показали да су суштински преплетене наизглед одвојене сфере приватног и јавног, пошто су жене и радиле и куповале у јавној сфери. Коначно, одређена женска занимања била су и те како јавна: рецимо, посао уреднице или редовне ауторке у сифражетским или модернистичким часописима. Да је одговор на капитализам и технолошки развој био амбивалентан, потврђује и присуство појединих женских ликова у књижевности – проститутка, глумица, жена-машина и лезбејка – који су на овај или онај начин персонификовали декадентну и вештачку природу модерног живота (Felski 1995, 19–20).

Иако су жене искусиле – родно условљену – модерност кроз сопствене вишеструке идентитете обележене класом, расом и сексу-

алношћу, као и конзумеризмом, те као мајке, раднице, уметнице, читатељке, љубавнице, активисткиње, ови родно обележени аспекти културе модерности били су игнорисани, тривијализовани или проглашени регресивним у многим ранијим тумачењима књижевности и културе (Felski 1995, 21–22). Због тога Фелски инсистира на теоријско-методолошком заокрету у разматрању модерности (Felski 1995, 21–22). Међутим, научне раднице које се одлуче за такав заокрет, то јест одлуче да у средиште својих истраживања ставе род као аналитичку категорију, треба да буду обазриве и уздрже се од инсистирања на дистинктивној „женској култури“ да би избегле замке есенцијализма и стереотипизације (Felski 1995, 21–22).

Рита Фелски полази од очигледне чињенице: за разлику од модерности која се чак ни временски не може јасно одредити (како због разлика између националних култура и традиција, тако и због специфичности научних дисциплина), модернизам – упркос разликама међу појединим историчарима књижевности и књижевним критичарима – обухвата период од деведесетих година 19. до четрдесетих година 20. века и могуће је утврдити његове најважније формалне и стилске одлике (Felski 1995, 22–23). Нешто је већи изазов уопштено говорити о друштвено-политичким контекстима с обзиром на изражене географске разлике: рецимо, док је за европски модернизам уобичајена веза између радикалне естетике и авангардне политике, у англоамеричком модернизму примећујемо одсуство те везе (Felski 1995, 23–24). Међутим, обе те традиције некритички репродукују маскулину и маскулинистичку књижевну традицију која је постала предмет феминистичке анализе (Felski 1995, 24).

Још од шездесетих година 20. века у феминистичкој критици су уобичајена два приступа: ревизионистичка читања канонских дела мушкараца, с једне, и откривање непознатих или заборављених књижевница, те анализа њихових дела, с друге стране. Дакле, у случају модернизма, поред феминистичких читања Џејмса Џојса, обично се бавимо и мање познатим или мање присутним делима Ребеке Вест (Rebecca West) или Х. Д. (Hilda Doolittle). Фелски с правом примећује да су многе књижевнице из овог периода биле више склоне реалистичком проседеу или мелодрами него модернистичком језичком експерименту (Felski 1995, 24). Довољно је навести романе о новој жени, од којих су многи били напосто програмски романи, с јасном мисијом. Због тога се међу неким феминистичким историчаркама и теоретичаркама књижевности с добрим разлогом појавила дилема: да ли проширити термин модернизам тако да он може да обухвати све текстове

из периода развијеног модернизма, између 1910. и 1940. године, или ипак задржати постојећу дефиницију модернизма засновану пре свега на формалним, односно стилским особеностима књижевних дела?

У вези с тим, Рита Фелски сугерише да постојећа дефиниција модернизма служи као аналитичка категорија, док би њено проширење водило у методолошки проблематичну произвољност – баш све из наведеног историјског периода могло би бити проглашено за модернистички текст (Felski 1995, 25). Баш зато не треба заборавити да је модернизам само један аспект културе модерности, наглашава Рита Фелски (Felski 1995, 25). Слично становиште, подсетимо се, прихватиле су и додатно образложиле студије модерне периодике, онако како их дефинишу у споменутом уџбенику Роберт Скоулс и Клифорд Вулфман.

Род као аналитичка категорија може да послужи за преиспитивање и критику донедавно прихваћених подела, каква је, на пример, она на две модерности (буржоаска рационализација и радикална уметност), будући да један исти текст може бити субверзиван када се посматра из једне политичке перспективе и заступати доминантне идеологије ако се тумачи из друге перспективе.¹² У студији *Gender of Modernity* грађу чине текстови који су настали између 1880. и 1914. године, дакле, из времена раног модернизма. Ти текстови припадају различитим жанровима. Фелски сугерише могуће аналогии између периода из ког су текстови које анализира и тренутка у ком их анализира пошто се у оба случаја ради о преласку из једног века у други, а такви прелази су неретко обележени реториком декаденције, прогреса, промене и новог доба (Felski 1995, 30).

У првом делу књиге анализирају се репрезентације рода/женствености и модерности у делима мушкараца, док је у другом делу књиге фокус на текстовима које су написале жене, као и на њиховим властитим репрезентацијама односа између рода, женствености и модерности. Посебно је драгоцено што Рита Фелски бира компаративни приступ и анализира текстове написане на три језика (енглески, немачки, француски). На тај начин се наглашавају различите концептуализације модерног у оквиру појединачних националних и културних традиција. Грађи се приступа из угла новијих сазнања

¹² Авангардна уметност представља добар пример: док из једног угла она може бити и субверзивна и критичка, посматрано из угла феминистичке критике веома често постаје сексистичка и есенцијалистичка. Жарка Свирчев занимљиво пише о том проблему када анализира дела домаћих авангардисткиња (в. Svirčev 2018).

у оквиру културне историје, као и из нешто традиционалнијих дисциплина каква је историја идеја, али увек под окриљем феминистичког читања и тумачења.

Ауторка нуди неколико методолошких напомена које могу бити корисне и другима. Прво, политичко значење текста може да се промени у зависности од контекста у ком се тај текст чита (Felski 1995, 32). Друго, неопходно је избећи есенцијализам: наиме, нити текстови мушкараца нужно игноришу или поништавају такозвано женско искуство, нити текстови жена нужно нуде истинит приказ и исправан приступ том искуству (Felski 1995, 32). Треће, дијалог са гласовима из прошлости мора да се води пажљиво: „феминистичке критичарке треба веома озбиљно да узму у обзир како су жене и мушкарци из прошлих времена схватали своје позиције у оквиру историјских и друштвених кретања“ (Felski 1995, 8). Истраживачи и тумачи неминовно деконструишу и реконструишу прошлост са становишта садашњости. Због тога треба водити рачуна о сложенем односу између прошлих и садашњих система вредности и погледа на свет да би се избегла поједностављена тумачења – или неправедна оспоравања – текстова из прошлости (Felski 1995, 33–34). Коначно, историју модерности треба изнова промислити са становишта различитих потчињених идентитета/субјеката који су је активно стварали. Чак и када је учешће било сведено на искључивање тих појединаца/група, њихово одсуство је било неопходно за концептуализацију политичког живота или идеје грађанина. Слична аргументација важи за књижевни модернизам и његову до пред крај 20. века доминантну историју.

Упркос томе што је књига *Gender of Modernity* битно утицала на (феминистичке) студије модернизма, не треба заборавити да се Рита Фелски у тој књизи бави превасходно модерношћу а не модернизмом, на чему и сама инсистира у једном од бројних интервјуа:

Изворна намера моје књиге није била да интервенише у дебате о естетском модернизму, иако је у томе постигла највише успеха, већ у дебате о друштвено-историјском и филозофском пројекту модерности. (...) Мислила сам да ће се, ако редефинишемо модерност узимајући у обзир феномене фокусиране на жене, попут куповине, мелодраме, материнства и сличних, само схватање о томе шта чини модерност драстично променити. (Felski 2005, 121)

У истом разговору, Фелски наглашава да је приказала мелодраму као централну за доба модерности, те да је то било могуће само

помоћу студија културе и, још уже, фокуса на популарну културу (Felski 2005, 121).¹³

Померање фокуса са теоријског, методолошког, али и књижевног *мејнстрима* истиче се у готово свим приказима књиге *Gender of Modernity*. На пример, Линет Фелбер (Lynette Felber) тврди да Фелски успешно представља и оспорава јаз између такозване високе уметности и популарне културе тако што бира разноврсну грађу за анализу, од мелодраме до политичких памфлета, те нуди одличан преглед идеја мање познатих „јунака модерности“ попут немачког социолога Георга Зимела (Georg Simmel), енглеске ауторке љубавних *бесџселера* Мари Корели (Marie Correlli), француске ауторке еротских романа Рашилд (Rachilde/Marguerite Vallette-Eymery), ауторке декларације о буђењу жена Френсис Свини (Frances Swiney) или релативно непознатих текстова ауторки попут Олив Шпрајнер (Olive Schreiner) (Felber 1996, 913). Линет Фелбер истиче и да је књига најубедљивија када ауторка разматра слабије познате идеје из интелектуалне историје попут, на пример, носталгије (Felber 1996, 913). Али, додаје, анализа канонских дела оставља знатно слабији утисак.

Као што Линет Фелбер хвали теоријски допринос *Gender of Modernity*, Ен Ардис сматра да је прво поглавље те студије, где су изложене основне идеје и дефинишу се кључни појмови, најпровокативније и теоријски најизазовније (Ardis 1997, 273). Међутим, други њен закључак чини се важнијим: студија о роду модерности, као и неки други текстови Рите Фелски о роду, модерности и модернизму, разликују се од првих феминистичких ревизионистичких тумачења краја 19. века и нових читања модернизма (од радова прве генерације „ревизионисткиња“ као што су Бони К. Скот [Bonnie Kime Scott] или Сузан Стенфорд Фридман [Susan Stanford Friedman]) (Ardis 1997, 272). Рита Фелски одбија да се према модернистичким текстовима односи као према „привилегованим просторима културног радикализма“ и сматра да треба интердисциплинарно приступити разним жанровима (Ardis 1997, 272).

Утицај идеја Рите Фелски о роду, модерности и модернизму очигледан је у другој половини последње деценије 20. века као и у првој

¹³ У одличном тексту о методу и спрези између модернистичких студија и студија културе, Рита Фелски прецизно раздваја студије културе од социологије књижевности, с једне, и политичког формализма, с друге стране. Она истиче да новија истраживања модерности, па и модернизма, позајмљују бар две идеје од студија културе – шире схватање естетског поља и теорију артикулације (Felski 2003a, 504).

деценији 21. века.¹⁴ После тога, а посебно у другој деценији 21. века, Фелски, као и ауторке и аутори који су јој интелектуално блиски, објављују радове о посткритичком читању, који поред снажног одјека у научној заједници, како позитивног тако и негативног, утичу и на феминистичке студије модернизма. О томе ће бити речи у наредном одељку.

Посткритика и феминистичке студије модернизма

Рита Фелски је више пута писала о посткритици као могућем одговору на кризу у пољу студија књижевности (Felski 2016 [2008]; Felski 2019 [2015]; Felski 2020).¹⁵ У *Границама критике*, она наводи да кључни елементи доминантне критике на универзитетима обухватају:

...дух скептичког пропитивања и изравне осуде, истицање њезине неизвјесне позиције у односу на ауторитарне и опресивне друштвене силе, захтјев за ангажманом у некој врсти радикалног интелектуалног и/или политичког дјеловања и претпоставку да све што није критичко нужно мора бити некритичко. (Felski 2019, 17)¹⁶

У складу са савременим полемикама о хуманистици на универзитетима, Фелски каже да студије књижевности пролазе кроз кризу легитимности. Због тога, ригидна и нормативна критика, као и њен од сталног понављања излизани језик, више не могу да привуку нове студенте, али ни читаоце. Идеје Рите Фелски о посткритичким читањима књижевности одјекнуле су и унутар поља науке о књижевности и изван њега, те су подстакле ширу дебату.¹⁷

¹⁴ У домаћој науци о књижевности и, још уже, у феминистичким студијама периодике, такође можемо приметити – мање или више освешћен – теоријски и методолошки заокрет у разумевању модернизма и модерности. Види, на пример, Kolarić 2017; Kolarić 2021; Milinković 2022; Simić 2025.

¹⁵ С Елизабет Анкер (Elizabeth S. Anker) Фелски је уредила зборник радова *Critique and Postcritique* (2017). За приказ посткритичког читања Рите Фелски, као и дискусију о одговорима на њене идеје, види Kolarić 2024.

¹⁶ Књига Рите Фелски, из које се наводи цитат у овом тексту, објављена је у загребачкој издавачкој кући, на латиничном писму. Пошто би усклађивање два правописа утицало на веродостојност цитата, у овом тексту ће цитат остати на латиници.

¹⁷ Између осталог, идеје Рите Фелски су подстакле дебату о релевантности и ефектима критичке педагогије у образовању, али и у савременом друштву, које је снажно обележено урушавањем демократије и демократских процедура, новим конзервативизмом и неолибералним политикама. Видети Kolarić 2025.

Када се ради о студијама модернизма, и то специфично из угла феминистичке теорије и критике, треба пажњу скренути на зборник *Women Making Modernism* из 2020. године. Већ у „Предговору“, уредница зборника каже да ће се у текстовима избегавати „херменеутика сумње“, као и да ће се ауторке и аутори текстова, у складу са главним идејама Рите Фелски о посткритичком читању, фокусирати на префикс *re* (реконтекстуализација, реконструкција, реконфигурација) уместо на префикс *ge* (дестабилизација, демистификација, деконструкција) (Delsandro 2020, 2–3). Аутори ће приступити предмету анализе имајући у виду идеје открића, емпатије и узбуђења, инсистирати на ревитализацији и реимагинацији самог тумачења, и тежити отворености с циљем да понуде нови приступ делима модерних ауторки (Delsandro 2020, 2–3).

Текстови у зборнику избегавају да утврде хијерархију која традиционално доминира студијама модернизма, а заснива се на каноничности и иконичности (Delsandro 2020, 4). Дуго је, а посебно у првим годинама институционализације феминистичке критике, основна намера феминисткиња била да се насупрот (мушком) канону икона креирају женске иконе, с идејом да ће статус иконе ауторкама осигурати место у (мушком) модернистичком канону (Delsandro 2020, 4). Женске иконе које су заиста постале део модернистичког канона јесу Вирџинија Вулф и Гертруда Стајн (Gertrude Stein). Међутим, уместо инсистирања на проналажењу и издвајању појединачних „икона“, ауторке и аутори прилога у зборнику *Women Making Modernism* у фокусу имају модернистичку мрежу коју чине жене, те својеврсна „чворишта“ у тој мрежи (Delsandro 2020, 6). Дакле, модернистичке књижевнице нису само допринеле модернизму, већ су га и стварале. Модернистичке књижевнице, као и многе друге жене које нису писале књижевност али јесу учествовале у „мрежи“, попут уредница, новинарки, наставница, биле су неопходне да би модернизам настао и постојао.

Одмак од „херменеутике сумње“ евидентан је у наведеном зборнику о модернистичкињама. Али се и на „херменеутику сумње“ гледа као на један од могућих приступа. Ауторке и аутори текстова у зборнику такође не одбацују ни традиционални алат науке о књижевности – пажљиво читање (*close reading*), с тим што наглашавају да текстове читају узимајући у обзир друштвено-политичку реалност и њене феномене, то јест материјалне услове у којима су жене живе и стварале (Delsandro 2020, 9).

Коначно, као кључне смернице за опстанак феминистичких студија модернизма наводе се идеје две (временски) ипак удаљене ау-

торке: Адријен Рич (Adrienne Rich) и Рите Фелски. Још 1971. године, Рич је објаснила да ревизија, као „чин гледања уназад, гледања новим очима, улажења у стари текст с новог критичког стајалишта“, за жене представља „више од поглавља културне повијести: то је чин преживљавања“ (Rich 2003, 31). Деценијама касније, у контексту кризе хуманистике, а посебно студија књижевности, Фелски издваја неколико глагола који описују праксе које би требало да буду у средишту хуманистичких истраживања на почетку 21. века: старање (curating), исказивање (conveying), критиковање (criticizing), креирање (composing) (Delsandro 2020, 12). Иако веза између идеја две ауторке није на први поглед очигледна, можемо издвојити макар две сличности: ново критичко становиште (ревизија, посткритика) може помоћи одређеној области истраживања или научној дисциплини да преживе; критика служи стварању нових тумачења и значења, обogaћивању области истраживања или научне дисциплине, баш као и ширењу граница света критичара и читалаца, то јест наставника и студената.

Срећни модернизми

Један могући пример заокрета ка другачијем разумевању модернизма и модерности, а под снажним утицајем идеја Рите Фелски о роду модерности и посткритичким читањима, представља недавно објављено истраживање Лорејн Сим (Lorraine Sim) о „срећним модернизмима“ (Sim 2025). У том истраживању се полази од наизглед баналних питања о томе да ли модернизам и, још прецизније, студије модернизма могу бити срећни (Sim 2025). Иако се заокрет према истраживањима среће већ догодио у области популарне културе, политици и науци, студије модернизма се нису огласиле на ту тему и наставиле су да привилегују негативност у тумачењу (Sim 2025). Негативност се односи на негативна расположења и осећања, попут трауме, анксиозности, отуђења, беса, nelaгоде, кризе, што су обележила период после Првог светског рата, али и научну литературу о модернизму као естетском одговору на стање модерности који у фокус ставља баш та осећања (Sim 2025). Разуме се, упркос доминацији негативних расположења и осећања, модернисти су истраживали и идеје среће, задовољства и доброг живота. Те идеје су чешће тематизовале књижевнице чија су дела, вероватно и због ове специфичне тематике, најчешће била маргинализована. Због тога, Сим описује привилеговање негативности у студијама модернизма као једну врсту ородњавања модерности (Sim 2025).

Пре него што понуди примере за срећу у модернистичким делима, ауторка се у маниру праве интелектуалне историчарке задржава на самој идеји среће. Од касног 18. века, срећа се доводи у блиску везу са задовољством и буржоаским вредностима, смешта се у домен личног и приватног, те се схвата као тривијална (Sim 2025). Наравно, попут феминисткиње која се бави свакодневним и обичним као местима од филозофског и политичког значаја, Сим не прихвата та тумачења и, њима насупрот, истиче да моменти личне среће у књижевности и уметности могу бити својства отпорности и чинови отпора у односу на трауму и несрећу ратних година (Sim 2025). У контексту науке о књижевности, ауторка скреће пажњу на улогу критичке теорије и посебно „херменеутике сумње“ у привилеговању негативности, скептицизма и естетске озбиљности у тумачењу модернистичких књижевних дела. На тај начин, она стаје раме уз раме са Ритом Фелски, Ив Кософски Сеџвик, Торил Мои и осталима које би да скрену пажњу на могућност другачијих читања. Сим каже и то да су модернисти истраживали нову естетику среће (Sim 2025) и повезали је са епизодичним и свакодневним.

Као сликовит пример за задовољство изазвано обичним и свакодневним догађајем може да послужи (џојсовска) епифанија, то јест „тотални интуитивни увид у сложено значење неке појаве“ (Serčić 1982, 16), за коју је карактеристично да све оно спољашње служи као подстрек и водич за унутрашње. Отуда не чуди што Сим закључује да су се „срећни модернизми“ одувек налазили испред нашег носа (Sim 2025), али смо одбијали да их видимо.

Сви примери које Сим наводи подупиру њене тврдње. Посебно су убедљиви визуелни радови Маргарет Монк (Margaret Monck), која је на својим фотографијама успела да ухвати тренутке среће и задовољства у обичном и свакодневном, те их приказала као важне аспекте модерног, градског искуства (Sim 2025). Нажалост, такви прикази модернизма често су били изложени естетској и идеолошкој критици јер су – наводно – пропустили да прикажу негативна искуства модерности или озбиљније друштвене проблеме (Sim 2025).

Не морамо познавати рад аустралијских фотографкиња да бисмо разумели последњу тврдњу. Довољно је подсетити се појединих приказа књижевних дела Вирџиније Вулф као недовољно уроњених у стварни живот и незаинтересованих за суштинске друштвене проблеме или неких дискусија о њеним есејима, а посебно о *Три љвине*, као политички наивним (в. Beker 1973). Насупрот таквим критикама, Сим наглашава да моменти среће и позитивна искуства нису изузе-

ци, нити су знак наивности и аполитичности; они су део обичног и свакодневног (Sim 2025). Штавише, срећа и задовољство нису привилегија једне класе, већ се јављају у свим друштвеним слојевима.

Лорејн Сим закључује свој текст двома важним напоменама. Научни радници би требало да се баве идејом среће на начине који нису (искључиво) сумњичави већ су и креативни и конструктивни, да не би концептуализацију среће препустили популарним психолозима, политичарима, познатим личностима или, у најекстремнијем случају, друштвеним „инфлуенсерима“ (Sim 2025). Друго, почетак 20. и 21. века имају неке сличности, попут изражене политичке поларизације и успона десничарских покрета и политика, епидемије усамљености и анксиозности, глобалне пандемије, економске неизвесности и страха од „пропасти цивилизације“ какву познајемо (Sim 2025). Ако томе додамо последње оружане сукобе у свету (Украјина, Газа), сличности можемо тумачити и као упозорења. У том смислу, дела модернистичке књижевности и културе, која су историјски занемаривана или „прецртана“ због недостатка естетске или политичке озбиљности, могу да понуде алтернативне начине размишљања о срећи у тешким, кризним временима (Sim 2025).

ЗАКЉУЧАК

У средишту овог рада било је испитивање односа између интелектуалне историје, рода и књижевности, а за примере су узете феминистичке интервенције у студије модернизма. Показало се да идеје Рите Фелски о роду модерности и посткритичком читању нуде нов, другачији приступ познатим или мање познатим текстовима из прошлости и идејама у њима. Такав приступ може делимично да оспори или чак сасвим измени доминантну слику о једном периоду или правцу, како се показало у анализама модерности и модернизма у радовима Рите Фелски.

Фелски, као и ауторке и аутори који су прихватили неке њене идеје, бирају да анализирају грађу која није истраживачки *mainstream*: уместо канонских дела бирају се, на пример, популарна и/или жанровска књижевна дела, уместо искључиво књижевних текстова бирају се и некњижевни текстови. „У мом академском животу, поред интересовања за теорију и више канонска књижевна дела, увек су ме веома занимала популарна књижевна дела, која сам схватала озбиљно и покушавала да откријем зашто су [баш та дела] спајала људе“, објаснила је Фелски у једном разговору (Felski 2019). Другим речима, ако су нека књижевна дела имала милионски тираж у про-

шлости, а потом пала у заборав, оправдано је запитати се зашто су у једном тренутку била тако популарна. Одговори на то питање можда могу да нам помогну да разумемо масовну популарност појединих савремених књижевних дела, која не анализирамо у учионици јер се сматра да нису естетски (довољно) вредна. Текстови и књиге Рите Фелски, као и њој идејно блиских аутора, отварају простор да се популарна култура и свакодневица врате у учионицу.

Уочавање, праћење и анализа појединачних идеја, попут женствености, сексуалности, носталгије или среће, у одређеном историјском периоду (модерност) или књижевноуметничком правцу (модернизам), ако се води идејом посткритике о привилеговању префикса *ре* уместо *де*, заиста може допринети *ре*/конструисању другачијих наратива о појединим периодима или правцима. Такви наративи обично дају богатију слику и проширују поље истраживања, како у вези са предметом истраживања, тако и у вези са приступом том предмету. Штавише, ти наративи су конститутивни за разумевање одређеног периода или правца – они нису тек пуки додатак, периферна занимљивост на коју смо случајно наишли, већ представљају једно од многих „чворишта“ у основној причи чија видљивост варира у зависности од угла посматрања, то јест теоријског/критичког становишта.

На тај начин, мења се и сама интелектуална историја. У њеном видокругу налази се све више извора и идеја вредних истраживања. С друге стране, оно што нам је у традиционалним интелектуалним историјама изгледало као дело изузетно надареног појединца који ствара/смишља практично ни из чега, сада се показује као урођено у своју свакодневицу с многим везама – како се некада чинило – ка баналнијим увидима и идејама, или као њихова вештија и за високу културу прихватљивија артикулација или као одговор револтираног аутора на њихову баналност, што га наравно не чини узвишеним него напротив још више урођеним у свакодневицу.

Литература

- Anker, Elisabeth S. & Rita Felski, eds. 2017. *Critique and Postcritique*. Durham: Duke University Press.
- Ardis, Ann. 1997. „Modernity's Gender” (Review). *NOVEL: A Forum on Fiction*, Vol. 30, No. 2, 271-273.
- Ardis, Ann & Leslie W. Lewis, eds. 2003. *Women's Experience of Modernity, 1875-1945*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

- Ardis, Ann & Patrick Collier, eds. 2008. *Transatlantic Print Culture, 1880–1940. Emerging Media, Emerging Modernisms*. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- Beker, Miroslav. 1973. „Virginia Woolf i Bloomsbury: borba za književnu Modernu.“ U *Moderna kritika u Engleskoj i Americi*, Miroslav Beker, 195–223. Zagreb: Liber.
- Boetcher Joeres, Ruth-Ellen. 1992. “Editorial: On Writing Feminist Academic Prose.” *Signs*, Vol. 17, No. 4, 701–704.
- Delap, Lucy. 2007. *The Feminist Avant-Garde: Transatlantic Encounters of the Early Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Delsandro, Erica Gene. 2020. “Introduction: Making a Feminist Modernist Studies”. In *Women Making Modernism*, ed. Erica Gene Delsandro, 1–18. Gainesville: University Press of Florida.
- DiCenzo, Maria, Lucy Delap & Leila Ryan. 2011. *Feminist Media History. Suffrage, Periodicals and the Public Sphere*. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- Dimitrijević, Nenad. 2024. *Moderno ustavotvorstvo. Tri primera o odnosu istorijskih slučajnosti i normativnih principa*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Felber, Lynette. 1996. Gender of Modernity Review. *Modern Fiction Studies*, Winter 1996, Vol. 42, No. 4, 912–914
- Felski, Rita. 1995. *The Gender of Modernity*. Harvard University Press.
- Felski, Rita. 2016. *Namjene književnosti*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Felski, Rita. 2019. *Granice kritike*. Zagreb: Meandermedia.
- Felski, Rita. 2019. Rita Felski on her 2019 Ian Watt Lecture. <https://novel.stanford.edu/csn-cafe/2021/7/23/rita-felski-on-her-2019-ian-watt-lecture-5319> (pristupljeno 2. 6. 2026).
- Felski, Rita. 2020. *Hooked: Art and Attachment*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Felski, Rita. 2003a. “Modernist Studies and Cultural Studies: Reflections on Method.” *Modernism/Modernity*, Volume 10, Number 3, 501–517. <https://dx.doi.org/10.1353/mod.2003.0059>. Felski, Rita. 2003b. “Afterword”. In *Women’s Experience of Modernity, 1875–1945*, eds. Ann L. Ardis, Leslie W. Lewis, 290–299. The John Hopkins University Press.
- Foxley, Rachel. 2006. “Gender and Intellectual History.” In *Palgrave Advances in Intellectual History*, eds. Richard Whatmore, Brian Young, 189–209. Basingstoke: Palgrave. https://doi.org/10.1057/9780230204300_11
- Gordon, Peter E. 2012. “What is Intellectual History? A frankly partisan introduction to a frequently misunderstood field.” Neobjavljeni članak. <https://ces.fas.harvard.edu/uploads/files/Reports-Articles/What-is-Intellectual-History-Essay-by-Peter-Gordon.pdf> (pristupljeno 2. 4. 2026).

- hooks, bell. 2005. *Feminizam je za sve. Strastvena politika*. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Ingrassia, Brian M. 2012. "Gender and Intellectual History." Society for U.S. Intellectual History. <https://s-usih.org/2012/11/gender-and-intellectual-history/> (pristupljeno 2. 6. 2026)
- Jang, Robert. 2012. *Kolonijalna žudnja. Hibridnost u teoriji, kulturi i rasi*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Scott, Bonnie Kime, ed. 2007. *Gender in Modernism. New Geographies, Complex Intersections*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Kolarić, Ana. 2017. *Rod, modernost i emancipacija. Uredničke politike u časopisima Žena (1911–1914) i The Freewoman (1911–1912)*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Kolarić, Ana. 2021. *Periodika u feminističkoj učionici. Časopis Ženski pokret (1920–1938) i studije književnosti*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Kolarić, Ana. 2024. „Postkritika: akademski populizam ili mogući izlaz iz krize?“ *Književna istorija*, god. 56, br. 183, 131–155. <https://doi.org/10.18485/kis.2024.56.183.8>
- Kolarić, Ana, Katarina Lončarević. 2024. „Nova žena: književna junakinja i politički subjekt.“ *Genero: časopis za feminističku teoriju i studije kulture*, god. 28, br. 1, 29–59. <https://doi.org/10.18485/genero.2024.28.1.2>
- Kolarić, Ana. 2025. „Učionica kao mesto slobode i promene: post/kritička pedagogija i studije književnosti.“ U *Vaspitanje i obrazovanje između teorije i prakse*, ur. Jelena Stamatović, 163–182. Užice: Pedagoški fakultet. <https://doi.org/10.46793/zbVO25UEI.163K>
- Kolodny, Annette. 1975. "Some Notes on Defining a 'Feminist Literary Criticism.'" *Critical Inquiry*, Vol. 2, No. 1, 75–92. <https://doi.org/10.1086/447828>
- Kolodny, Annette. 1976. "The Feminist as Literary Critic." *Critical Inquiry*, Vol. 2, No. 4, 821–832. <https://doi.org/10.1086/447867>
- Marek, Jayne. 1995. *Women Editing Modernism: 'Little' Magazines & Literary History*. Lexington, KY: University of Kentucky Press.
- Milinković, Jelena. 2022. *Ženska književnost i periodika: Misao (1919–1937) u kontekstu femino-filnih časopisa*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Moi, Toril. 1986. "Feminist Literary Criticism." In *Modern Literary Theory*, eds. Ann Jefferson and David Robey, 204–221. London: Batsford.
- Moi, Toril. 1989. "Feminist, female, feminine." In *The Feminist Reader: Essays in Gender and the Politics of Literary Criticism*, eds. Catherine Belsey and Jane Moore, 115–132. London: Macmillan; and Cambridge, Mass.: Blackwell.
- Morrisson, Mark. 2001. *The Public Face of Modernism: Little Magazines, Audiences, and Reception, 1905–1920*. Madison: University of Wisconsin Press.

- Rich, Adrienne. 1986. "Notes toward a Politics of Location." In *Blood, Bread, and Poetry. Selected Prose 1979–1985*, ed. Adrienne Rich, 210–231. New York, London: W. W. Norton & Company.
- Scholes, Robert & Clifford Wulfman. 2010. *Modernism in the Magazines. An Introduction*. New Haven and London: Yale University Press.
- Sim, Lorraine. 2025. "Happy Modernisms." *Modernism/modernity*, Volume 9, Cycle 3. <https://doi.org/10.26597/mod.0320>
- Simić, Zorana. 2025. *Emancipacija kao vokacija: urednice periodike u Kraljevini SHS/Jugoslaviji*. Beograd: Institut za književnost i umetnost u Beogradu.
- Skot, Džoan. 2006. "'Iskustvo'". U *Feministkinje teoretizuju političko*, ur. Džudit Batler i Džoan Skot, 39–57. Beograd: Centar za ženske studije i istraživanje roda.
- Smith, Sophie. 2024. "Women and Intellectual History in the Twentieth Century, Part One: Rethinking the 'Origins' of US Intellectual History." *Journal of the History of Ideas*, Vol. 85, No. 3, 425–454. <https://dx.doi.org/10.1353/jhi.2024.a933854>
- Smith, Sophie. 2024a. "Women and Intellectual History in the Twentieth Century, Part Two: Activists, Academics, and the Future." *Journal of the History of Ideas*, Vol. 85, No. 4, 633–679. <https://doi.org/10.1353/jhi.2024.a944581>
- Smith, Hilda L. 2008. "Women's History as Intellectual History: A Perspective on the *Journal of Women's History*." *Journal of Women's History*. Vol. 20. No. 1, 26–32. <https://doi.org/10.1353/jowh.2008.0002>
- Svirčev, Žarka. 2018. *Avangardistkinje: ogledi o srpskoj (ženskoj) avangardnoj književnosti*. Beograd: Institut za književnost i umetnost; Fondacija „Stanislav Vinaver“.
- Vulf, Virdžinija. 1956. „Moderna proza“. U *Eseji*, 77–88. Beograd: Nolit.
- Young, Brian. 2006. "Introduction." In *Palgrave Advances in Intellectual History*, eds. Richard Whatmore and Brian Young, 1–7. Palgrave. https://doi.org/10.1057/9780230204300_1

Примљено/Received: 2. 2. 2026.

Прихваћено/Accepted: 14. 9. 2026.